

Pomogáts Béla

Az önismeret műhelyei

II.

Erdélyi emlékiratok

A magyar elbeszélő irodalom egyik, hagyományban gazdag változata (miként ez természetesen irodalomtörténeti közhely) Erdélyben keletkezett a 17-18. század viharai között. Börtönviselt államférfiak, megcsalott gondolkodók, magányba szorult remetek számoltak be sorsukról, adták elő életük magyarázatát és „mentségét”. Kemény János, a rabságba jutott fejedelem, Bethlen Miklós, a bukkott diplomata, Tótfalusi Kis Miklós, a cselszövés áldozatául esett tudós nyomdász, Árva Bethlen Kata, a világtól elfordult nagyasszony és Apor Péter, a változó időközön zsörtölődő idős államférfi vetették meg az emlékirat-műfaj alapjait. E műfajnak azóta is kitüntetett szerep jutott az erdélyi magyar prózában, a magyar nemzeti elbeszélő irodalom hagyományai között. A változó sors, a viharos történelem ugyanis mindig gondoskodott arról, hogy a számadásra készülőknek legyen miről beszélniük. A 19. és 20. században is virágzott a memoár műfaja: előbb Bölöni Farkas Sándor, Teleki Sándor, Pálffy János, Deák Farkas és Koós Ferenc, majd a két világháború között Bánffy Miklós, Ligeti Ernő, Szántó György és Kuncz Aladár írta meg a maga emlékiratát. Mert hiszen ki tagadná, hogy az *Emlékeimből*, a *Súly alatt a pálma*, a *Fekete éveim* és a *Fekete kolostor*, mindegyik a maga módján, az erdélyi memoár-irodalom hagyományait követi?

A műfaj szerepe és sorsa a második világháború után is folyamatos maradt. Megújulását Lám Béla *A körön kívül* (1967) és Halász Gyula *A századik év küszöbén* (1967) című önéletírása jelentette be, még korábban Balogh Edgár emlékezéseinek első része, a *Hét próba* (1965), amely a szlovákiai Sarló mozgalom történetét dolgozta fel. Őket követve sorra jelentek meg az emlékiratok, neves íróknak: Bartalis Jánosnak, Kacsó Sándornak, Kemény Jánosnak, Szemlér Ferencnek és Szentimrei Jenőnek a művei, az erdélyi magyar közélet veterán harcosainak, Antal Dánielnek (*Család és szolgálat, 1971*), Demeter Jánosnak (*Századunk sodrában*,

---

1975), Kovács Istvánnak (*Vasvirág*, 1970, *Igazság nekünk a cél*, 1973, *Emlékezetes ősz*, 1977) és Veress Pálnak (*Kalapács, könyv, muzsika*, 1972, *Vallatás, vád, küzdelem*, 1974, *Holnap indulok hozzád*, 1977, *Vajúdó évek, sorsdöntő napok*, 1981) önéletrajzi írásai, illetve a magyar művészeti élet jeles képviselőinek, Karácsony Emmynek (*Virághegy*, 1974), Mikola Andrásnak (*Színek és fények*, 1972) és Nagy Albertnek (*Rózsika édes*, 1975) emlékezései. A műfajt gazdagította Tamási Áron öccse, Tamási Gáspár *Vadon nőtt gyöngyvirág* (1970), továbbá két széki asszony: Győri Klára *Kiszáradt az én örömem zöld fája* (1975) és Kocsis Rózi *Megszépült szegénység* (1988) című önéletrajzai, valamint Lázár Mária grófnő *Jó volt élni* (1999) című memoárja, amely az erdélyi arisztokrácia életébe engedett betekintést. A későbbiekben Balogh Edgár folytatta önéletírását, és az olvasók elé kerültek Méliusz József és Nagy István önéletrajzi feljegyzései is.

Tamási Gáspár emlékezéseinél egy pillanatra meg kell állnunk: a *Vadon nőtt gyöngyvirág* jóformán meglepetésként érte az erdélyi (és a magyarországi) olvasót, a szülőfalujában: Farkaslakán élő parasztembert sokan ismerték (felkeresték a messzi tájakról érkező zarándokok is), de végül is Kányádi Sándor vette rá a híres író öccsét, hogy vesse papírra visszaemlékezéseit — ő adta ezek címét is, és az ő bevezetése ajánlotta Tamási Gáspár művét az olvasó figyelmébe: „a név és vér szerinti rokonságon túlmenően a szó szerinti rokonság, az egyazon szavak hasonló észjárásra valló egymáshoz illesztése is indokolja a nagy íróra való hivatkozást. Mégse gondoljon senki valami halovány utánzengőre, aki nagynevű bátyja árnyékában s annak morzsáiból élődne. A szavak s fűzési módjuk rokonsága is vérségi. Nem egyszerűen valamiféle adalék vagy éppen kuriózum ez a könyv. Bár effajta haszna is van. S mint ilyen, meggyőződésem, hogy nélkülözhetetlen lesz a Tamási Áronnal foglalkozó életrajzírók, irodalomtörténészek, stílusbúvárok számára s az érdeklődő olvasó Tamási képe is hitelesebbé, gazdagabbá válik majd ezektől az emléksoroktól; mindannyian elgyönyörködhetünk Ábel és Móka s a többi Tamási-hős mondhatnám születés előtti hétköznapi életében és nyelvi kincsük természetes előfordulási formáiban.”¹⁸ A nevezetes testvér észjárására és előadásmódjára emlékeztető élettörténet a kicsiny székely falusi közösség köznapi világát mutatja be, a mezei munka és a ritka ünnepelés emlékeit. Ez a „magától értődő” természetesség szerezte meg a széles körű olvasóközönség rokonszenvét — még a nyugati magyarok között is, erről az emigrációban tevékenykedő Illyés Elemér beszélt: „A köznapiok folyásában nincsenek különösebb kitérők, a lét értelmét a család és a mindennapi munka megszokott, immár kanonizált ritmusa határozza meg. Kis örömeik és bánatok váltakoznak egy természetes, az erkölcsi igazsághoz csökönyösen ragaszkodó, öngunyoros, derűs életbölcesség mérlegén, ahol a gondolat mindig a szülőföldre való határtalan ragaszkodás körül forog.”¹⁹ Kántor Lajos pedig egyenesen Móricz Zsigmond nevezetes regényével (*A boldog emberrel*) vetette össze, némi kritikával, az emlékiratot: „Egy székely »boldog ember«, a farkaslaki Joó György életét olvashatjuk a *Vadon nőtt gyöngyvirágban* (de a Móricz Zsigmond-i beavatkozásnak köszönhető arányosság híján) — a »gyöngyvirág« így tulajdonképpen kívül reked e könyvön.”²⁰

A klasszikus erdélyi emlékiratnak megvannak a maga irodalomszociológiai és formatörténeti hagyományai. Általában akkor készültek ezek az emlékiratok, amidőn szerzőjük már megvált attól a szereptől, amelyet betöltött az erdélyi társadalomban, a közélet harcaiban. Formájuk ezért az utólagos számvetés, a jövőnek vagy Istennek szóló vallomás. Az emlékező mintegy végső számadásra készül, életének és cselekedeteinek „mentségét” kívánja papírra vetni. Nem azért, hogy igazolja magát a közvélemény, a világ vagy a jövő előtt. „...én ezt nem a haszontalan hírnek, névnek viszketeges kívánságából cselekszem — írta Bethlen Miklós önéletírásának bevezető fejezetében —, [...] mit használ énnékem, kiváltképpen holtom után, ha valaki az én életemet tudja, és ha jól szól is róla; viszont mit árt, ha nem tudja, vagy rosszul szól is róla?”²¹ Az írói munka nem a dicsőséget célozza meg, hanem a sorsot és a pályát zárja le, mindazonáltal van közösségi feladata is, az utódoknak szolgál tanulság és eligazítás gyanánt: a családnak, a barátoknak, a hitfelekezetnek. A régi emlékiratokban megidézett történelem az utódokat akarta felvilágosítani, eligazítani. Ebben a szándékban a magyar memoár- és naplóirodalom legújabb korszaka is osztozik: az írók és közéleti emberek egyrészt maguk is „mentségnek” tekintik mindazt, amit papírra vetettek, tetteiket és választásaikat világítják meg, azt, hogy miért kellett úgy cselekedniük, ahogy cselekedtek a közép- és kelet-európai történelem elmúlt közel egy évszázadának fordulatos eseményei és szigorú kényszerűségei között. Jelen voltak a történelemben, vagy csak elszenvetdék a történelem szüntelen drámai eseményeit, engedtek kényszerűségeinek — ennek a történelmi jelenlétnek a körülményeire és következményeire keresnek magyarázatot. De általában nem a „mentség” foglalkoztatja őket, semmiképpen sem az önigazolás. Többnyire nem a múltat akarják dicsfénybe fenni vagy mentegetni, Bethlen Miklóshoz hasonlóan ők sem hírnevüket készülnek gyarapítani. Inkább azon fáradoznak, hogy a lezárult két emberöltő történelmi tanulságait vonják le, most már nemcsak a család, a barátok, az eklézsia számára, mint a régiek, hanem egy tágasabb közösségnek: az erdélyi magyarságnak, az egész nemzetnek. Azokat a tanulságokat, amelyek a nemzetiségi életet és fennmaradást, a magyar—román együttélést, a Duna-völgyi népek szövevényes és nagyon is ellentétekkel terhelt kapcsolatait érintik; a nemzetiségi sors és a kelet-közép-európai történelem nagy tanulságait. E tanulságoknak a felderítése és megfogalmazása szabja meg a mögöttünk álló évtizedek erdélyi magyar memoár-irodalmának feladatait.

A memoár-irodalom jelene persze nemcsak szociológiájában és moráljában kötődik a klasszikus hagyományokhoz, hanem irodalmi formáiban is. Az önéletírás szervezője a múltó idő, az egymásra épülő események sorozata is. Kompozíciója így azt az elvet követi, amelyet Halász Gábor *Az újabb regényről* című tanulmányában, szemben a 19. századi regény „koncentrikus” szerkezetével, „lineáris” rendnek nevezett.²² Olyan regényről, tágabb értelemben olyan elbeszélő műről van szó, amelynek belső arányait nem a hősök cselekvése és e cselekvések társadalmi, illetve lélektani motívumrendszerének felkutatása hozza létre, hanem az

---

---

egymás után leírt események és életjelenségek időrendbe szedett sorozata. Ez a műfaj elsősorban panorámát kínál, egy korszak változatos életét és egy ember változó sorsát mutatja be, és ezért az epikus anyag megtűri, sőt megköveteli a kitérőket, a kommentárokat. Az előadást hol a személyes vallomás, hol a politikus szenvedély, hol az értekező tárgyilagosság szövi át. Vannak írók, például Kolozsvári Grandpierre Emil, akik a magyar próza természetes karakterét látják ennek a memoár-irodalomnak a hagyományaiban, a „lineáris” előadásban s abban, hogy a cselekmény zárt körét minduntalan megszakítják a dokumentatív és kommentatív elemek.²³

Ha elfogadjuk ezt a gondolatot, és az önéletírást a magyar (sőt a kelet-közép-európai) elbeszélő irodalom jellegzetes műfajának tekintjük, azt is meg kell állapítanunk, hogy az erdélyi magyar prózának az a felvirágzása, amelyet a hatvanas évek második fele hozott, részben szintén az emlékiratokban jelentkezett. Az erdélyi magyar regény, legjobb eredményeiben, Sütő András, Méliusz József, Szemlér Ferenc, Szabó Gyula, Szilágyi István, Pusztai János, Bálint Tibor, Bodor Ádám, Köntös-Szabó Zoltán és mások műveiben, amúgy is „valóságirodalom”; a dokumentációt, a szociográfiát, a memoárt használja fel epikus szervező elv gyanánt. Miért ne mondhatnók vajon azt, hogy Nagy István, Méliusz József, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő és a többiek önéletírásai ennek a megújuló regényirodalomnak alkották az egyik, nem is jelentéktelen fejezetét? Az önéletírásokból a nemzetiségi irodalom kialakulása és fejlődése is megismerhető, sőt lévén, hogy az erdélyi magyar irodalom történetét csak néhány részletében dolgozta fel a szakirodalom, ezek az emlékiratok pótolják a késlekedő vagy részlegesen működő históriát. Bartalis János, Kacsó Sándor, Kemény János, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő memoárjai a „hőskort” idézték fel, azokat a feltételeket és küzdelmeket ábrázolják, amelyek között az erdélyi magyar irodalom létrejött, ezeknek a műveknek a maguk személyes és művészi kvalitásai mellett így irodalom-történetírói értéke van.

Vállalkozásuk célja az volt, hogy tanúságot tegyenek egy lezárult történelmi korszak eredményeiről és törekvéseiről. Szemlér Ferenc Szüle István 18. századi brassói prédikátor (akinek alakját különben *A mirigy esztendeje* című regényében mintázta meg) egy levelét idézte a tanúvallomás kényszeréről és felelősségéről: „Emlékezzünk meg hát legalább mi azon dolgokról, amikről soha ez világon nem szól majd senki, ha az mi szánkat betömte a föld pora!”²⁴ Az idézett szöveg elégikus közérzetet sugallt, holott az emlékezéseket inkább a számadás és a tanúság vágya fűtötte, Szemlér Ferencet is, aki *Személyes ügy* című, önéletrajzi emlékeket felidéző könyvének bevezetőjében a visszaemlékezés közösségi hasznáról beszélt: „A vallomás kényszere kormányozza gondolataimat. Bizonytalan érzések sugallatára olyasmiket képzelek, mintha ebből a számtalan összetevő folytán, de mégis saját törvényei szerint kialakult érzésrendszerből és gondolatvilágból mások előtt eleddig ismeretlen jelenségek törvényeit tudnám elővillantani. A lézerhez hasonlóan keskeny, de éppen olyan sugárnyaláb fényénél pedig távoli tényeket és külső tárgyakat is jobban szemügyre lehet venni.”²⁵

Az emlékezet „lézere” először is az erdélyi magyar irodalom megszületésének feltételeit világította be. Az irodalomalapítás történetét nagyjából ismerjük a szakirodalom munkáiból (főként Ligeti Ernő, Tolnai Gábor, Vita Zsigmond, Kovács János és Varró János könyveiből, tanulmányaiból). Tudjuk, hogy milyen történelmi kényszerűségek nyomán alakult ki az önálló nemzetiségi irodalom, ismerjük az első folyóiratok, könyvkiadók és irodalmi társaságok történetét, az irodalmi élet eseményeit és küzdelmeit. Mindez azonban csak külső képe valaminek. A nemzetiségi irodalom létrejöttének társadalom-lélektani és morális körülményeit korábban alig mérte fel az irodalom és a kutatás, pedig a húszas évek erdélyi magyar irodalma mégsem születhetett meg a semmiből! Azok az írók és közéleti egyéniségek, akik létrehozták ezt az irodalmat, ennek a művelődésnek az intézményeit, szinte készenlétben várták a történelmi feladatot, a megbízatást, a küldetést. Az erdélyi magyarságban, úgy tetszik, voltak olyan közösségi és erkölcsi energiák, amelyek mozgásba lendültek az idők hívó szavára. A színre lépő irodalomalapító nemzedék tettekkel felelt a nemzetiségi tömegek alig megfogalmazott igényeire. Az emlékezet „lézersugara” ennek a közösségi morálnak és hivatástudatnak a születésére világít rá, maga az irodalomalapító nemzedék tesz tanúvallomást egy történelmi vállalkozás körülményeiről, gondjairól és sikereiről.

Szentimrei Jenő, Kemény János, Bartalis János és Kacsó Sándor emlékiratai az erdélyi magyar irodalom születésének emberi „hátterét” mutatták be, azt a folyamatot, amelynek sodrában az egykori katonatiszt, nagybirtokos, tanár és újságíró a nemzetiségi irodalom áldozatos munkása és szervezője lett, egyszersmind rávilágítottak a vállalt szerep társadalmi és történelmi körülményeire. Az erdélyi magyar irodalom kialakulásában elsősorban az ott élő magyar társadalom középrétegeinek volt szerepe (a munkás- és parasztrétegek írói majd a harmincas években, az „erdélyiség fordulója” után kaptak vezető szerepet). E középrétegek művelődéspolitikai súlyát jelezte, hogy a születő nemzetiségi irodalomban a tanárok (Áprily Lajos, Bartalis János, Molter Károly, Berde Mária), az újságírók (Ligeti Ernő, Kuncz Aladár, Tabéry Géza, Szentimrei Jenő, Kacsó Gábor, Nyirő József), a lelkészek (Makkai Sándor, Szombati Szabó István, Balázs Ferenc), az ügyvédek (Karácsony Benő), a mérnökök (Kós Károly), az orvosok (Bárd Oszkár) és a megyei tisztviselők (Tompa László), tehát az értelmiségiek töltötték be irányító szerepet. Neveltetése és műveltsége folytán ehhez a liberális hajlamú polgári értelmiséghez tartozott a nagybirtokos arisztokrata Kemény János is, akinek gondolkodása, életstílusa inkább értelmiségi volt, mint arisztokratikus. (Valójában csak Bánffy Miklós képviselte az arisztokrácia szokásos konzervatív világnézetét és nagyvilági életstílusát.)

Az erdélyi magyar értelmiségnek, általában a középrétegeknek megvoltak a maguk progresszív-liberális hagyományai, ezek a hagyományok éledtek újjá és teljesedtek ki a nemzetiségi sorsvállalásban, az irodalomszervezés áldozatos küzdelmeiben. A történelmi örökség és a korszerű feladat együtt hozta létre azt a közéleti és morális szerepet, amelyet az erdélyi magyar értelmiség legjobbjai töltöttek be a húszas évek elejétől kezdve az erdélyi magyar irodalomban és köz-

---

életben. A hatvanas évek emlékiratirodalma, amely általában az irodalomszervezés és ezzel együtt a kisebbségi önvédelem krónikáját adja, ezért nem egyszerűen személyes beszámoló, hanem közéleti és közösségi krónika (amilyen a 17-18. századi erdélyi memoár-irodalom volt). Így Szentimrei Jenő *Városok, emberek* (1973) című munkája, amely azt mutatja be, hogy „küsmödi és bözödújfalusi” Kováts Ferenc csendőrszázados fiából, aki maga is a Monarchia hivatásos katonatisztjeként kezdte pályáját, miként lesz az erdélyi magyar irodalom (és az erdélyi magyar demokrácia) áldozatos harcosa. Apjától örökölt előkelő nevét olyan névre cserélte fel, amely nagyapja szülőfalujára emlékeztetett, a névváltoztatásnak különben jelképes értelme volt, az író mintegy általa „csatolta vissza” magát a nagyapai örökséghez, a 48-as Erdély demokratikus hagyományaihoz. Az emlékirat ilyen módon az írói személyiség kialakulását beszélte el.

Kemény János önéletírásából, a *Kakukéjókákából* (1972) bontakozik ki a „hőskorszak” íróegyéniségének második változata. A vécsi báró igazán az erdélyi mánásvilághoz tartozott; egyenes ági őse a szerencsétlen sorsú Kemény János fejedelem, rokonai főispánok, titkos tanácsosok. Csakhogy neki is megvoltak a maga liberális-progresszív családi hagyományai. Szépapja Káli Nagy Lázár, az első magyar kőszínház első igazgatója volt. Nagyapja, Kemény Ödön, magányos vidéki gazdálkodó, irodalmár és természettudós, ellenzéki és republikánus, aki nyolcvanéves korában is fogékony olvasónak bizonyult: Adyért és Móriczért lelkesedett. Apját, Kemény Istvánt Amerikába száműzte a gazdag rokonság, amerikai elvált asszonyt vett feleségül, maga Kemény János is Pittsburgban született. A rendhagyó származás határozta volna meg később progresszív szerepét, vagy inkább a neveltetés és az írói indulás, az, hogy Kolozsvárott a liberális szellemű református kollégium diákja volt, s hogy fiatal íróként a „Tizenegyek” (Tamási Áron, Kacsó Sándor, Balázs Ferenc, Jancsó Béla és társaik) lázadó közösségében jelentkezett? Tény mindenestre, hogy Kemény János, miután hatalmas vagyont örökölt, a születő nemzetiségi irodalom áldozatos maecenása lett, marosvécsi kastélyában minden nyáron ő hívta össze a helikoni írótalálkozót, s íróként mindvégig a társadalmi haladás és a magyar—román testvériség érdekében dolgozott. Önéletrajza (amelynek, sajnos, csak első kötete készült el a szerző váratlan halála miatt) a gyermekkort, az ifjúságot beszélte el, azokat az eseményeket, amelyeknek sodrában fejedelmek utódjából nyitott szemű és szívű, haladó szellemű értelmiségi lett.

A harmadik változatot Bartalis János *Az, aki én voltam* (1978) és Kacsó Sándor *Virág alatt, iszap fölött* (1971), *Fogy a virág, gyűl az iszap* (1974) és *Nebéz szagú iszap fölött* (1985) című könyvei mutatták be. Mindkét író székely parasztcsaládból származott, s az iskola révén emelkedett ki a kétkezi dolgozók közül (akárcsak társuk, Tamási Áron). Mindketten tanárnak készültek, Kacsó a kolozsvári egyetemet, Bartalis a polgári iskolai tanárképzőt végezte el. Azután egyikből sem lett tanár a trianoni békekötés után. (Bartalis a harmincas években Magyarországon tanároskodott néhány éven át.) Kacsó Sándor újságírónak állt, előbb a Keleti Újságnál, aztán az Újságnál, végül a Brassói Lapoknál dolgozott. Bartalis pedig

visszavonult egy kis Doboka-megyei faluba, Alsókosályra, hogy paraszti munkával keresse meg családjá mindennapi kenyerét. Mindketten őrizték és becsülték a székely nép közösségi érzését, népi hagyományait. Ezek a hagyományok és ez a közösségi tudat erősítették meg sorsvállalásukat és elkötelezettségüket, midőn a nemzetiségi irodalom őrhelyeire álltak, Bartalis az Erdélyi Helikon népszerű költőjeként, Kacsó Sándor pedig a demokratikus sajtó bátor közírójaként, a *Vakvágányon* című regény szerzőjeként, az erdélyi „valóságirodalom” kezdeményezőjeként. Gondolkodásuk és szerepük kialakulását beszélték el önéletírásaikban.

A *Virág alatt, iszap fölött* azt mutatta be, hogy a tanári pályára készülő székely parasztfiú hogyan talált hivatást az újságírásban és az irodalomban. Hogy a nagy történelmi változás után születő nemzetiségi közélet milyen igényeket támasztott és milyen feladatokat adott. Kacsó Sándor emlékezéseinek második kötete: a *Fogy a virág, gyűl az iszap* már az erdélyi magyarság kialakuló életéről és művelődéséről számolt be, a növekvő gondok és fogyatkozó hitek köznapjairól. Egy évtized (1927–1937) alatt rengeteg sérelmet, összetűzést és megalkuvást tapasztalt, különös erő, türelem és hivatástudat kellett ahhoz, hogy ne fáradjon bele a sziszifuszoknak való küzdelembe és perekbe. Nem hivatkozott vele, de bírta okossággal és felelősséggel ezeket a küzdelmeket. Nemcsak a nemzetiség: az emberség szolgálatának tekintette állandó erőfeszítéseit, a kisebbségi lét legnagyobb tanulságát: a kölcsönös megértés igényét szűrte ki a köznapok harcaiból.

Szemlér Ferenc már a „második” romániai magyar nemzedék fia volt, a nemzetiségi életben nevelkedett, a bukaresti egyetemen tanult. Ez a nemzedék már a kisebbségi élet lehetőségeit és kényszerűségeit élte át, eszményeit és eszméletét a romániai valóság határozta meg. Ezért is lehetett éppen ennek a generációnak a feladata, hogy az „erdélyiség fordulója” után: az első kisebbségi évtized végétével felkutassa a romániai magyar valóságot s új programot adjon az előző nemzedék romantikus transzilvanizmusa után. Erről az átváltozásról számoltak be Szemlér Ferenc művei: a *Személyes ügy* (1975) és *Emlékezés egy sívölvényre* (1978), valamint *Százlátó íveg* (1979) című önéletrajzi írások. Ezek sorra idézték fel azokat a mozgalmakat és vállalkozásokat, amelyek során az új generáció, az elődök eredményei ellen lázadva, kialakította a maga baloldali szemléletét. Ezek az emlékiratok igazából magyarázatot adnak arra is, hogy az erdélyi irodalom második (1931 után fellépő) nemzedéke milyen tapasztalatok nyomán vonzódott a baloldali eszmékhez és mozgalmakhoz: mindenképpen a romániai társadalomban szerzett tapasztalataik befolyásolták ezt az orientációt.

Az erdélyi magyar emlékiratok hiteles képet adtak azokról a küzdelmekről, amelyeket az íróknak, az értelmiségnek vállalnia kellett a nemzeti kultúra folytonosságának védelmében, ugyanakkor rávilágítottak azokra a konfliktusokra és torzulásokra is, amelyek a memoárok íróinak munkásságát, különösen a hetvenes és nyolcvanas években, megterhelték. A diktatórikus politikai hatalom, ahogy erre számtalan példa akad a mögöttünk álló kelet-közép-európai évtizedekben (tehát 1989 előtt) nemcsak azt határozta meg, hogy miről nem szabad beszélni, ha-

---

---

nem azt is, hogy miként kell kezelni, átalakítani akár a személyes emlékeket is. Két beszédes példával szeretném ezt megvilágítani: Nagy István és Méliusz József emlékirataival — az első bizonyos „áthangolásokkal”, a második a személyes megpróbáltatások fiktív térbe történő helyezésével próbált eleget tenni a hatalom követelményeinek. Mindkét író széles körű emléanyagot tekintett át, nemcsak a maguk személyes történetét rögzítették, hanem az erdélyi magyarság korábbi évtizedeinek a közös történetét is felelevenítették, különös tekintettel (Nagy István esetében) a két világháború közötti korszak vagy (Méliusz József esetében) az ötvenes évek eseményeire, vagyis számot vetettek az erdélyi magyarság drámai tapasztalataival. Ami már csak azért is izgalmas vállalkozásnak számított, mert az ötvenes éveknek azokat a jogtipró és embertelen intézkedéseit, amelyek az erdélyi magyar vezetőket (köztük a baloldal képviselőit) sújtották, mindenképpen a hallgatás sötét függönye zárta el a nyilvánosság elől. Következésképp Nagy István és Méliusz József visszatekintéseinek elemi módon történelmi forrásértéke volt, és ezt az értéket az sem kérdőjelezte meg igazán, hogy (például Méliusz esetében) a személyes tapasztalatokról csak metaforikus formában készült beszámolót kaphatott az olvasó.

Nagy István négykötetes önéletrajza: a *Sáncalja* (1968), a *Ki a sánc alól* (1969), a *Hogyan tovább?* (1971) és a *Szemben az árral* (1974) igen nagyszabású írói vállalkozás volt, 1904-től 1944-ig dolgozta fel írójának élettörténetét és az erdélyi munkásmozgalom, elsősorban a kolozsvári kommunista szervezet küzdelmeit. Az igény mértéke és a felhalmozott életanyag gazdagsága mindenképpen Kassák Lajos önéletrajzát, az *Egy ember életét* idézi. Ugy tetszik, ennek a klasszikus munkás-emlékiratnak Nagy István munkája lehetett volna az egyetlen méltó örököse. Baloldali irodalmunk nem ismer e két hatalmas és gazdag memoárhoz hasonló súlyú vállalkozást. Nagy István négy kötetét akár úgy is tekinthetjük, mint Kassák önéletrajzi művének folytatását, amely a magyar proletariátus sorsát és küzdelmét a változó időknek megfelelően nem a régi Magyarország körülményei, hanem Kelet-Közép-Európa keretei között mutatja be. Vagyis egyszerre ábrázolja a kétkezi munkások és az utódállamokban (nevezetesen Romániában) élő magyarság életét. Természetesen nemcsak az ábrázolt anyag természete változott, hanem az ábrázolást vezérlő világkép és ideológia is. Nagy István az elkötelezett kommunista harcos nézőpontjából tekintette át az első világháború kitörése és a második befejeződése közé eső romániai és kelet-közép-európai eseményeket. Ahogy általában az ötvenes és hatvanas években tapasztalható volt, ez a nézőpont nem egyszerűen meghatározta, hanem egyszersmind át is alakította az események bemutatását és értékelését. Nagy István is arra törekedett, hogy minél előnyösebben szemléltesse az illegális román kommunista párt mozgalmászervező (például sztrájk- és tüntetésszervező) szerepét, holott a kommunista pártnak tulajdonított befolyás akkoriban korántsem volt olyan meghatározó, mint azt a későbbi hivatalos történetírás állította. A két világháború közötti időszakban a romániai kommunista mozgalmat törvényen kívül helyezte a kormányzat, és üldözte az illegális

szervezkedéseket, amelyek így nem is lehettek jelentékenyek, ráadásul, ellentétben a későbbi hivatalos történetírás által bemutatott képpel, amely a diktatórikus rendszer kialakításáért felelős pártvezetők (korábban Gheorghe Gheorghiu-Dej, később Nicolae Ceaușescu) vezető szerepét szerette volna bemutatni, a romániai kommunista mozgalomnak elsősorban kisebbségi vezetői (Erdélyben magyarok és magyar nyelvű zsidók, Besszarábiában ukránok) voltak. Különben is a munkásmozgalom nagyrészt nem a kommunisták, hanem a legálisan működő szociáldemokrácia vezetése alatt tevékenykedett.

Nagy István emlékiratai ilyen módon, ha nem mondhatjuk is azt, hogy ártították volna a történelmet, de legalábbis más hangsúlyt adtak az események mozgatóinak, a valóságot némileg eltorzítva rajzolták meg az események hátterét. Egészen más eljárással igyekezett a valóságot, mi több, a személyes tapasztalatokat átalakítani Méliusz József emlékiratainak az 1982-ben megjelent *Tranzit kávéház* című kötete. Az író kávéházas könyvei (1971-ben *Az illúziók kávéháza*, 1977-ben a *Kávéház nélkül*, 1982-ben a *Tranzit kávéház*, 1986-ban a *Napnyugati kávéház* és 1988-ban *A barátság kávéháza — tegnap* című kötetek) megfigyelések, esszézerű fejtegetések, arcképvázlatok, személyes vallomások és memoárok révén építettek fel igen jellegzetes epikai konstrukciót. Az igen változatos epikai anyag valójában két nagyobb élménykörben rendeződött el: az irodalom és a közélet világában szerzett személyes élmények körében. Kétségtelen, hogy (a mai olvasó számára) leginkább tanulságos az, amit Méliusz a kommunista diktatúrában átélt borzalmakról tár elénk. Ennek az emberi kálváriának az ábrázolása, igaz, „álruhás” módon a *Tranzit kávéház* börtönkrónikájában található. Méliusz emlékezéseit olvasva még a láger- és börtönirodalom huszadik századi infernóinak ismeretében is meg kell döbbernünk azon, amit olvasunk. Nem is annyira a kihallgatás és a fogva tartás szörnyűségein, nem csupán a szadista találékonysággal végzett tortúrákon, a romániai börtönkazamaták pokoli körülményein, a „vizespince” gyilkos borzalmain, hanem főként a kiszolgáltatottságnak, a végső reménytelenségnek azon a totális rendszerén, amely teljesen felőrölte, szinte megsemmisítette az emberi személyiséget. Az emberi személyiség épségét fenyegető legfőbb veszélyt bizonyára az a sajátos politikai skizofrénia okozhatta, amelyre számos elhurcolt kommunista, közöttük maga Méliusz is kényszerült. Az író maga beszélt arról az „önpusztító tévtudatról”, amely a pincebörtönökben rajta is elhatalmasodott, midőn lassanként elfogadta a hamis vádakot, és maga is bűnösnek tartotta önmagát. Bizonyára ez a mélyen pusztító hamis tudat ártott a legtöbbet. Nemcsak az emberi személyiség alapjait támadta meg, a törvénytelenések felszámolását is megnehezítette, minthogy a gyilkosok akaratlan cinkosává tette a véten áldozatokat. Méliusz József lelki épségét végül is a szembeszegülés védte meg. Minél jobban függetleníteni tudta magát az öldöklő mechanizmustól, annál inkább meg tudta őrizni emberi integritását, s ennek következtében olyan kritikai álláspontot tudott kialakítani, amelyről radikálisan el tudta utasítani az ártatlanokat gyilkoló hatalmi gépezetet, ugyanakkor fenn tudta tartani ifjúságának közösségi eszményeit.

Nagy István és Méliusz József: kettejük munkássága a társadalmi és történelmi valóság irodalmi megközelítésének egy-egy kényszerű változatát mutatja. Nagy Istváné azt, hogy a kényszerű politikai fikciót miként tünteti fel az író valóságként, Méliusz Józsefé azt, hogy a valóságot miként kényszerül az író fikcióként ábrázolni. Mindkét változat a hatékony manipulációs rendszer következménye: azt mutatja, hogy az írói munkának milyen kényszerűségeket kellett elviselnie, ha meg akarta tartani a nyilvánosság lehetőségét. Egyszersmind jelzi a jelenkori olvasó előtt álló értelmezési feladatokat és ezek nehézségeit. Hasonló tanulságokkal járnak az 1989-es történelmi fordulat után megjelent memoárok is, közülük Domokos Géza (...) és Király Károly visszatekintése aratott szélesebb körben sikert. Király Károly (Dicsőszentmárton, 1930. szeptember 26.—) a bukaresti pártfőiskola újságíró szakán és a közgazdasági akadémián szerzett képesítést, az ifjúsági szervezet munkatársa, területi szervezetek titkára, a gyergyói járás párttitkára, 1968 és 1973 között a Kovászna megyei pártbizottság első titkára, nemzetgyűlési képviselő, az Államtanács tagja volt. 1977-ben leváltották politikai tisztségeiből, a kisiparosok szövetségének Maros megyei elnöke, majd a marosvásárhelyi konzervgyár igazgatója lett, az állambiztonság nem csak megfigyelte, többek szerint merényletet is szervezett ellene. 1990-ben ismét politikai szerepet vállalt, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség egyik alapítója, az RMDSz háromszéki szervezetének elnöke lett, rövid ideig a bukaresti szenátus alelnöke, megszervezte a Romániai Nemzeti Kisebbségi Ligát. Emlékiratait 1995-ben Budapesten *Nyílt kártyákkal* címmel jelentette meg, munkája a romániai politikai élet belső világába enged betekintést, emellett igen őszintén tárja fel azt az utat, amely őt a diktatúra ellenfelévé tette.

Cselekvés és tanúság sugárzik az erdélyi magyar emlékiratok lapjairól, annak ellenére is, hogy, miként láttuk, ezeknek az emlékiratoknak egy részét (talán a leginkább tanulságokat kínáló részét) deformálta a diktatórikus rendszer. Az emlékező írók a történelem tevékeny résztvevői voltak, egy nemzeti kisebbség közéletének és művelődésének szolgálatában vállaltak szerepet. Tanúvallomásuknak ezért közösségi értelme és jelentősége van; egy sajátos kelet-közép-európai emberi kollektivitás: a nemzetiség öntudatra ébredését ábrázolják, tapasztalatait és igényeit foglalják össze. Ha majd egyszer sor kerül az erdélyi magyar nemzetiség történetének megírására, bizonyára nélkülözhetetlenek lesznek ezek az emlékiratok.

Domokos Géza

Az irodalom életének mindig vannak, ahogy a régiek mondták, „szürke eminenciásai”, akik általában nem állnak ennek az életnek az előterében, inkább feltűnés nélkül fejtik ki hatásukat. Folyóíratszerkesztőkről, könyvkiadókról szokták ezt mondani. Nos, Domokos Géza maga is szerkesztő- és kiadói vezetőként szerzett magának igen széles körben megbecsülést, mégsem volt „szürke eminenciás”, minthogy mindig is az erdélyi magyar kultúra „frontvonalában” küzdött, nem kevés személyes bátorságot és helytállást kívánó közületi feladatokat

vállalt, és mindig ott volt található az erdélyi magyar kultúra közismert személyiségei között. Három minőségében is: először, mint az egyik legfontosabb kulturális intézmény, a Kriterion könyvkiadó vezetője, másodsor az 1989-es karácsonyi forradalom után, mint az akkor megalakult magyar nemzetiségi szervezet elnöke, harmadszor pedig, már visszavonulva a közéletből, mint kitűnő memoárró, akinek műveiből igen alapos képet szerezhetünk arról, hogy mi történt az erdélyi magyarság közéletében, kultúrájában a 20. század utolsó három évtizedében.

Székely munkáscsaládban született 1928. május 18-án Brassóban és súlyos rákbetegségben halt meg 2007. június 26-án. Az elemi iskolát Zágomban, a középiskolát a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban végezte (ez utóbbiban barátkozott össze Beke Györggyel), egyetemi tanulmányait Kolozsváron kezdte, majd ösztöndíjas műfordítójelöltként a moszkvai Makszim Gorkij Irodalmi Intézetbe került, a neves orosz író: Pausztovszkij tanítványa volt. 1954-ben tért haza, az Előre munkatársa, a Pionír, az Ifjúmunkás szerkesztője, 1961-ben az Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi részlegének főszerkesztője, 1968-1969-ben az Előre főszerkesztő-helyettese, 1970-től az akkor megalakult Kriterion kiadó igazgatója volt. Politikai feladatokat vállalt, az ifjúsági mozgalomban került kapcsolatba Ion Iliescuval, aki az 1989-es forradalom után vezető szerepet kapott. Irodalmi tevékenységét riportokkal és útjegyzetekkel kezdte, *A legszebb üzenet* (1953) és *A negyedik emlék* (Feljegyzések Békásról, 1961) címmel jelentek meg riportkötetei, néhány elbeszélést és az általa szerkesztett lapokban irodalmi jegyzeteket, könyvkritikákat is megjelentetett. Mint műfordító az orosz és a szovjet irodalmat tolmácsolta: Solohov és Akszjonov elbeszéléseit, Vampilov, Rozov, Arbuzov színpadi műveit, tanulmányai jelentek meg az orosz irodalom klasszikus egyéniségeiről, így Gogolról, Turgenyevről, Gorkijról, Babelről és másokról. Érdeklődött a filmművészet iránt, két forgatókönyvből is filmet készítettek, az *Utak* (1972) című riportfilm Kovászna megyéről adott képet, a *Minden kényszer nélkül* (1974) című játékfilm egy vegyesházasság bemutatásában vetett számot a magyar—román együttélés konfliktusaival és lehetőségeivel. Abban az időben Domokos Géza még őszintén bízott ennek az együttélésnek a jövőjében, politikai csalódásai sem bizalmát ingatták meg, minthogy jól tudta, hogy mindez a történelem alakulásából következett, csak éppen arra kellett ráeszmélnie, hogy a bukaresti politika ezt az együttélést a magyarság nemzeti identitásának feladásával kívánta rendezni, ez viszont számára elfogadhatatlan volt.

A nemzeti önvédelem hatékony stratégiáját a Kriterion könyvkiadó vezetőjeként építette fel, még az Irodalmi Könyvkiadónál kezdeményezte, majd a Kriterionnál folytatta több igen jelentékeny könyvsorozat (Romániai Magyar Írók, Forrás, Horizont) közreadását, majd a nemzetiségi kiadónál két évtizeden keresztül igen eredményes kulturális műhelyt épített fel (...). Domokos Géza mindig is vallotta, hogy életének legnagyobb vállalkozása annak a szellemi műhelynek a létrehozása, működtetése és védelme volt, amely a könyvkiadó keretei között jóval szélesebb körű munkát fejtett ki, mint ami egy kiadói intézménytől

---

---

elvárható volt. Az erdélyi magyarságnak volt egy évtizede: a hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig, amidőn valódi politikai képviselet híján néhány kulturális intézmény, mindenekelőtt a Kriterion könyvkiadó, a Korunk, az Igaz Szó, az Utunk és A Hét című folyóiratok vállalták a nemzeti kultúra és ezáltal a nemzeti identitás szolgálatát. Az, hogy ez milyen személyes áldozatokkal és milyen kockázatokkal járt együtt, azt jól mutatják Domokos Gézának már az 1989-es átalakulást követően közre adott memoár jellegű könyvei, így *Igevár — Kriterion történet tizenhat helyzetképben elmondva* (2000) című munkája, amely a nevezetes könyvkiadó küzdelmeit mutatja be, és *Apályban* (2004) című naplójegyzetei, amelyek az 1988-as esztendő eseményeiről számolnak be.

Ezek a naplójegyzetek hiteles és nem egyszer drámai képet adnak a bukaresti diktatúra mindinkább fékteleenné és ésszerűtlenné vált tobzódásáról, az esztendő romániai és nemzetközi eseményeiről, így a két pártfőtitkár: Ceaușescu és Grósz Károly 1988. szeptemberi aradi találkozásáról, amelyhez kezdetben igen sok erdélyi magyar értelmiségi, közöttük Domokos Géza is, reményeket fűzött, majd keserűen kellett megállapítaniok, hogy a találkozó tulajdonképpen (a magyar fél ügyetlensége és a román fél ravaszsága következtében) semmilyen eredményt sem hozott. Néhány nappal az aradi találkozó után Szűrös Mátyás, a magyar párt külügyi titkára látogatott Romániába, Domokos Géza is találkozott vele, és arra a kérdésre, vajon van-e értelme a magyar és a román vezetők tárgyalásainak, így válaszolt. „A feloldódás, az ébredés, az új önszemlélet és reális világlátás közösségi kimunkálása hosszú, talán ma még nem is beláthatóan hosszú, megtorpanásoktól, ellentmondásoktól, visszahúzó nosztalgiáktól sem mentes drámai folyamat lesz. Nem szabadna továbbá megfedkezni a tizenkilencedik századvég, de még a háborút követő első évtizedek Romániájának liberális, demokratikus hagyományairól, minthogy az ország mai visszasságait, veszedelmeit látó társadalmi erőiben féltékeny végbemenő, de mégiscsak elmozdulást jelző pozitív változásokról sem. Egy európainak maradni akaró, a nemzetközi élet perifériájára szorulni nem kívánó, a saját reálpolitikai értékeihez ragaszkodó, hagyományos pragmatizmusát becsben tartó Románia építését célul kitűző civil társadalom és politikai elit más — igazából nemzeti! — érdekekből fog kiindulni, más lesz az érvrendszere, megújult az egész politizáló habitusa.”²⁶ Ezt a bizalmat később aligha igazolta a történelem, hiszen még a nyolcvankilenc végén bekövetkezett változások sem hoztak a korábban tapasztalt politikai mentalitásban gyökeres változást.

A bukaresti magyar író, minden gonosz tapasztalata ellenére, megpróbált reménységgel tekinteni a jövőbe, és 1989 karácsonyán mintha joggal gondolt volna arra, hogy ezeket a reményeit teljesíteni fogja a történelem. A romániai változások után az RMD Sz egyik megalapítója, első elnöke lett, parlamenti képviselő, igen sokat tett annak érdekében, hogy meginduljon az erdélyi magyar önszerveződés és ismét felépüljön a korábbi években szinte lerombolt magyar kulturális intézményrendszer. Emlékirat írói tevékenysége a kilencvenes évek végén, a közéletből történt visszavonulása után bontakozott ki, ekkor Sepsiszentgyörgyön és

egy papolci parasztházban élt és szorgalmasan dolgozott visszaemlékezésein. A Kriterion történetére visszatekintő munkájáról már említést tettem az előbb, az ezután következő korszak történetét mutatta be korábban elkészült háromkötetes *Esély* (1996–1998) című emlékiratában, ez a nyolcvankilences átalakulást, a magyar párt létrehozását és az első évek politikai, valamint kulturális küzdelmeit mutatta be, a régi erdélyi memoárok hagyományai nyomán hozva összhangba a személyes és a közéleti krónikát. Vannak a munkának mondhatni forrásszámba menő részletei is, például az a beszámoló, amelyet az 1990 tavaszán Budapesten rendezett magyar-román értelmiségi találkozóról olvashatunk. Ez a beszámoló világított rá azokra a szinte ösztönös gyanakvásokra is, amelyek a kiegyezést megalapozni hivatott őszinte párbeszédet jóformán lehetetlenné teszik. Ugyancsak az emlékiratok közé tartozik az *Éveim, útjaim, arcaim* (2002) című kötet, amely szerzőjének emlékei között kalandozik, és ezeket végül egy igen érdekes, dokumentum jellegű levélválogatással egészítette ki.²⁷

Nemzetiségtudományi műhelyek

A hatvanas évek végén átalakuló és megújuló erdélyi magyar kulturális élet igen hatékony eredménye volt azoknak a szellemi műhelyeknek a megszerveződése, amelyek új szerepet és rangot adtak a nemzetiségtudományi munkának, valóban a tudományosság rangjára emelve ennek a kisebbségi életben oly fontos — a társadalomtudományokkal, a közélettel és az irodalommal egyaránt érintkező — diszciplínának az eredményeit. Ebben a tekintetben az erdélyi magyar tudományosság és publicisztika ösztönözni tudta a magyarországi (és a többi Kárpát-medencei) tudományos műhelyeket, és lett volna mondanivalója a nagyvilág tudományossága számára is, minthogy a kisebbségi közösség történetével, kultúrájával és identitásával foglalkozó kutatások tanulságokkal szolgálhattak volna mindazoknak a műhelyeknek, amelyek a kisebbségi kérdés vizsgálatára vállalkoztak. Tekintettel arra, hogy az európai kontinens népességének igen nagy csoportjai (minden bizonnyal több mint ötven-hatvan millió ember, hogy csak a kelet- és közép-európai térségben maradjunk, az ukrainai oroszok, a lengyelországi németek, a boszniai szerbek, a bulgáriai törökök, a görögországi makedónok és több országban a magyarok) nem a maguk nemzeti államában élnek, a nemzetiségi vagy kisebbségi kérdés tudományos elemzése egyetemes feladatot jelent. Tulajdonképpen sajnálatos, hogy a külföldi tudományosság még alig figyelt fel azokra a vizsgálatokra és elemzésekre, amelyeket az erdélyi magyar tudományos élet és publicisztika ebben a tárgyban produkált.

A nemzetiségtudományi vizsgálódásnak Erdélyben hagyományosan voltak szakértői és műhelyei (...) — a következőkben azokról a műhelyekről szeretnék megemlékezni, amelyek az 1968-at követő „megújulás” eredményeként jöttek létre néhány jelentékeny tudományos, illetve szépirodalmi folyóirat körül vagy éppen a Kriterion könyvkiadó tevékenysége során. Ilyen műhelyek voltak a Ko-

---

---

runk, az Utunk, A Hét című folyóiratok évkönyvei, illetve a Kriterion könyvkiadó nagyszerű művelődéstörténeti könyvsorozatai: a Téka és a „Fehér”-sorozat, a Politikai Könyvkiadó Nemzetiségi Szerkesztőségének Testamentum címet viselő sorozata, illetve a *Művelődéstörténeti tanulmányok* kötetei (a *Változó valóság* című sorozat két kötetről az előző, a szociológiai irodalmat bemutató fejezetben adtunk képet, a *Népismereti dolgozatok* című gyűjteményről a néprajzi irodalmat bemutató fejezetben fogunk beszélni). Ezek az évkönyvek és könyvsorozatok igen nagy szerepet vállaltak az erdélyi magyar nemzetiségtudományi kutatásokban, a kisebbségi önismeret gazdagításában és természetesen a nyolcvanas években olyanmire szükséges „szellemi ellenállás” megalapozásában — bizonyára emiatt kellett a könyvsorozatok nagy részének a nyolcvanas évek közepére elhalnia.

A Korunk című kolozsvári folyóirat, miként erről korábban már szó esett, igen eredményesen tevékenykedett a társadalomtudományok fejlesztésében, ezt a tevékenységet szolgálta az 1973 és 1988 között megjelentetett *Korunk Évkönyvek* sorozata. Minden évkönyv valamilyen társadalom- vagy nemzetiségtudományi témát helyezett a középpontba, magas színvonalon tárgyalva az erdélyi magyar művelődés tapasztalatait és feladatait. Az első kötet 1973-ban jelent meg *Tanulmányok a romániai magyar tudományosság műhelyeiből* címmel, az 1974-es kötet címe *Tanulmányok a romániai magyar sajtótörténet köréből*, az 1976-os *Egy alkotó műhely félv-százados történetéhez* címmel magának a folyóiratnak az eredményeit mérte fel, az 1977-es *Ember a gyorsuló időben* címmel a modernizáció kérdéseivel, az 1979-es *Romániai magyar népismeret* címmel az erdélyi magyar néprajzi kutatásokkal, az 1980-as *Ember, város, környezet* témakörével, az 1981-es *Két évtizedes hagyományainkból* címmel a folyóirat felújításának eredményeivel foglalkozott, az 1982-es *Metamorphosis Transylvaniae* címmel történelmi és szociológiai tanulmányok tükrében mutatta be Erdély változásait, az 1983–1984-es *Ismeretlen ismerősünk: az ember* címmel az antropológiai kutatások világában tájékozódott, az 1986–1987-es *Égyűrrűk: egyén, család, társadalom* címmel a társadalom alapközösségeit vizsgálta, végül az 1988-as *Gyógyító természet* címmel a szabadidő hasznosításának lehetőségeit mutatta be (más kérdés, hogy akkoriban ilyen lehetőségek szinte már nem is voltak).

Az első évkönyv *A szerkesztő asztalánál* című bevezetésében Ritoók János mintegy programbejelentésként szögezte le a következőket: „A hazai valóság sokrétű elemző bemutatása során nem került el figyelmünket: csakis úgy adhatunk nagy összefüggéseket láttató, mélyen húzóó eredőket felszínre hozó szintetikus képet erről a naponta gazdagodó valóságról, ha az élet minden területét számításba vesszük tematikánk, súlypontos számaink megtervezésekor, hogy a közléseinkben lepárolt társadalom- és természettudományi vizsgálódások együttes választ adhassanak mai és holnapi kérdéseinkre. Ám az sem került el figyelmünket, hogy most, a huszadik század utolsó harmadában a nagy társadalmi szerkezetváltozásoknak, az emberi tudás forradalmasító világalakításának korszakát éljük, tehát mindig figyelő szemmel és éber tudattal kell követnünk a földgolyó bármely részén fellépő új jelenségeket, amelyek mai és távlati tájékozódásunkhoz

nélkülözhetetlenek, s ugyanakkor hazai adottságaink nyelvére lefordítva nem egy esetben itt, minálunk is megvalósítható és megvalósítandó célok kijelöléséhez adhatnak támpontot, termékenyítő ösztönzést.”²⁸ Kétségtelen, hogy az évkönyvsorozat mindig magas színvonalon kívánta szolgálni az imént idézett programot, az egymást követő kötetek bevezető tanulmányai: Veress Zoltán, Szilágyi Júlia, Herédi Gusztáv, Ritoók János, Aniszi Kálmán írásai rendre kifejezték a szerkesztőségnek azt a meggyőződését, miszerint az erdélyi magyarság kultúrájának védelme mindig megköveteli a korszerű tudományos tájékozódást, az európai kultúra áramlatainak és eredményeinek ismeretét — talán nem kell bizonygatni, hogy ez a szellemi stratégia a nemzeti közösség önvédelmének a szolgálatában állt.

Hasonló vállalkozások és érdemek fűződnek az 1968 és 1990 között, összesen huszonkét alkalommal az olvasóközönség elé került *Utunk Évkönyvek* sorozatához. Az első kötet bevezetője Létay Lajos főszerkesztő írása, ebben a következők olvashatók: „Könyvek mai áramlatában, antennák, képernyők ígézetek közt vajha azzal a reménnyel tehetnénk könyvünket az olvasó elé, hogy úgy nyúl majd érte is, kissé, mint a hajdaniak a mestergerendák kedves könyveikért: a szív és az elme mindennapos gyönyörűségére. S — pallérozására. Könyvünk megszerkesztésében erre is gondoltunk. Mert ha igaz a költő mondása, hogy lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat, még igazabb úgy ez az igazság, ha a szabad mellé korunk másik, nagy imperatívuszaként odatesszük a műveltet is. Csuda dolgokat — magunk háza táján s a másokén látjuk — csak szabad s művelt nép tehet. Márpedig a műveltséghez, és nem is utolsó sorban, elengedhetetlenül hozzátartozik az irodalomban való művelődés, az ő révén szerezhető műveltség. Meggyőződésünk, hogy a hajdan kalendáriumért nyúló kéz ma már csak versben is otthonosan lapozhat biztos sikerrel a csillagok között.”²⁹ Az egymást követő kiadványokat mindig egy „irodalmi naptár” vezette be, az adott hónap névnapjainak és jelesebb irodalomtörténeti évfordulóknak a felsorolásával, és egy-egy rövidebb költemény, így William Henry Davies (Szabó Lőrinc fordításában), Pierre de Ronsard (Vas István fordításában), Áprily Lajos, Ybikos (Radnóti Miklós fordításában), Paul Éluard (Somlyó György fordításában), Horatius (Szabó Lőrinc fordításában), Jiri Wolker (Franyó Zoltán fordításában), Garcia Lorca (Weöres Sándor fordításában), Lucian Blaga (Áprily Lajos fordításában), Liu Csang-yüan (Kosztolányi Dezső fordításában), Alekszandr Blok (Lator László fordításában) és Illyés Gyula egy-egy verse vezette be.

Az évkönyvsorozat kötetei hasonlóképpen az előbb bemutatott kiadványokhoz, jelentékeny ismeretterjesztő és közönségnevelő szerepet vállaltak. Minden kötet bőségesen közölt szépirodalmi anyagot, írói publicisztikákat, útirajzokat, anekdotákat (általában a hetilap szerzőitől), emellett érdekes ötletekkel szolgált, például az első kötet egy „kultúrurisztikai térképpel” kívánta felkelteni az irodalmi emlékhelyek, múzeumok iránti érdeklődést. Mindemellett minden egyes évkönyv középpontba helyezett valamilyen eligazító ismeretanyagot, így az 1969-es az erdélyi képzőművészetet, az 1970-es az erdélyi népművészetet, az 1971-es egy „színházi

---

---

kislexikont”, az 1973-as Bajor Andor szatirikus „irodalomtörténetét”, az 1975-ös Kolozsvár múltját és jelenét, az 1981-es Mikó Ervin egy interjúsorozatát, amely a magyar kulturális élet jeles személyiségeinek „jövőképét” kívánta kifürkészni, az 1986-os erdélyi magyar költők vallomásait a költészetről, az 1987-es pedig (a cenzurális korlátokat figyelembe véve) az évszakok örömeiről. Igaz, ebben az évkönyvben olyan meglehetősen nyíltan beszélő szöveg is napvilágot látott, mint Láng Zsolt *Ezerkilencszáznyolcvanhat* című írása: „A tárgy egyszerű, egy világ van. Ezért légy óvatos, túlzottan ne bízz a szavakban, a belőlük áradó csábítás könnyen elragadhat, ne feledd; mindaz, amit leírhatunk, másként is lehetne. Amiről nem lehet beszélni, hallgatni kell. [...] Légy tehetséges. Dolgozz, alkoss, bízakodj! Idővel kiderül: gyarmatosítottja vagy -tója vagy te a romániai magyar irodalomnak”.³⁰

Végül a (már a decemberi „forradalom” után megjelent) 1989–1990-es évkönyv (ennek borítóján már a lap új címét: a Helikont is feltüntették) az ifjú nemzedék tájékozódásáról kívánt számot adni, és részben már kifejezte a legújabb tapasztalatokat is. Szilágyi István (aki ekkor már a Helikon szerkesztőjeként tevékenykedett) *Sorok egy kálváriás évkönyvsorozatról* című beköszöntő írásában képet adott azokról a tortúrákról, amelyeket az évkönyvek szerkesztőinek rendre és mind nagyobb mértékben el kellett szenvedniük, majd a következőkkel zárta írását: „Fogadja hát jószívvel az olvasó e hányattatott sorsú antológiát úgy is mint szellemi-kortörténeti dokumentumot, mely — reménykedjünk benne — egy most induló avagy már rég izmosodó új íróraj műsorelőzetese.”³¹ A fiatal írónemzedék megszólaltatása, amely a mindinkább nyomasztó zsarnoki rendszer körülményei közepette nem volt egyszerű feladat, az időközben bekövetkezett történelmi változások miatt új jelentőséget kapott. Ez is megnyilvánult az ifjú Jakabffy Tamás *Vértócsában téglalapok*, illetve Fazekas Emese *Más csütörtök* című beszámolójában, mások írásaiban, ezek Kolozsvár december végi „forró” napjairól adtak képet.

Végezetül az új sajtóintézményként létrehozott A Hét című hetilap is adott közre igen tartalmas és hasznos évkönyveket. Az első, 1978-as évkönyv Hegedűs László államtitkár bevezetőjével látott napvilágot, ez természetesen a hivatalos nézeteket rögzítette, sűrűn hivatkozva az államelnök „útmutatásaira”, majd Huszár Sándor vallomásos személyességű, egyszersmind az erdélyi magyarság törekvéseit is megvilágító *Utazás a tudatom körül* című írása következett, ebben olvashatók a következők: „az első világháború után és — más, változott körülmény között, magasabb szinten — a második után Romániában olyan feltételei keletkeztek a nemzetiségi létnek, amelyet a gondolkodás, a világtétel és a magatartás nagy társadalmi implikációja jellemez. Mert a csalódott Európában talán sehol sem olyan parancsoló kényszer a cselekvés, mint a romániai nemzetiségi társadalomban. [...] Létrejött tehát az elmúlt hatvan év alatt valami, ami művelődés és anyanyelv, ösztön és világnézet, sajátos hagyomány és európai progresszió, s amit mi röviden nemzetiségi tudatnak nevezünk, s amelyre, mert humánus, mert haladás, mert testvériség meg annyi minden, amire a világnak mindig égető szüksége volt és van,

büszkék vagyunk. Hisszük, büszke erre a román nép is, amely mellett bennünk ez az érzés kialakult, s amely tehát e tudatnak társszerzője.”³²

A *Haza, szülőföld, nemzetiség* címet viselő 1978-as évkönyv az imént említett Huszár Sándor-írás mellett további figyelemre méltó publikációkat kínált, így néhány tanulmányt a magyar—román együttélés tapasztalatairól, közöttük Cseke Péter beszámolóját a moldvai falvakban élő magyar értelmiségiekről, majd Mikó Imre és Takács Lajos nemzetiségpolitikai tanulmányait, egy-egy beszámoló-sorozatot a magyar oktatás intézményeiről és a közművelődés helyzetéről, tanulmányokat az erdélyi irodalom akkori jelenéről, közöttük Balogh Edgar *Irodalmi körkép* című összefoglalását és Bernád Ágoston *Romániai magyar írók repertórium* című áttekintését, amely egy lehetséges (és később megvalósuló) irodalmi lexikon kezdeményezése volt, ugyancsak történeti forrás számba megy az a három jegyzék, amely a kötet végén szedi lajstromba a magyar lapokat és folyóiratokat, a magyar könyvkiadói szerkesztőségeket és a magyar színházakat. Külön érdekessége a kötetnek az az interjú-sorozat, amely neves erdélyi magyar tudósoknak (például Szabó T. Attilának, Jakó Zsigmondnak, Benkő Samunak, Imreh Istvánnak), illetve színházművészeknek (például Harag Györgynek és Kovács Györgynek) adott megszólalási lehetőséget. A következő évkönyvek sorra adtak képet az erdélyi magyar iskolaügyről és a felnövekvő nemzedékek nevelésének kérdéseiről (*Mi lehet, mi lesz a gyermekem*, 1979), a hetvenes évek erdélyi magyar kulturális életéről (*Azok a lázas hetvenes évek*, 1980), az erdélyi magyar színházi hagyományairól (*Régi és új Thália*, 1981, *Színházi személynév*, 1982, ez utóbbiban Katona Szabó István munkája nyomán *Színházi kislexikon* is helyet kapott). Az évkönyvsorozat igen gazdag lexikális ismeretanyagot, színvonalas tanulmányokat adott, fájdalom, hogy néhány esztendő múltán meg kellett szűnnie.

Szó esett arról az imént, hogy az erdélyi magyarság nemzeti kultúrájának és hagyományainak védelmében és közvetítésében milyen értékes munkát végzett a Kriterion Könyvkiadó három könyvsorozata: a Téka, az ún. „Fehér”-könyvek és a Testamentum címet viselő sorozatok. A Téka című (zsebkönyv formában közreadott és már e forma következtében is népszerűsége számot tartó) művelődéstörténeti kötetsorozat 1969-ben indult meg még Csehi Gyula szerkesztésében az Irodalmi Könyvkiadónál, első kiadványai között olyan művek kaptak helyet, mint Nagy Kálmán új *Kalevala*-fordításának részletei, Silvio Pellico *Börtöneim* című memoárja, Arisztotelész *Poétikája* és Saint-Simon utópiáinak válogatása. 1970-től a kötetek a Kriterion műhelyében készültek, először Csehi Gyula és Mikó Imre, később Benkő Samu, Szabó T. E. Attila biológus (a nyelvészprofesszor fia) és Deák Tamás gondozták. Két évtized leforgása alatt vagy másfélszáz kötet látott napvilágot (a könyvsorozat ma is eleven), igen széles körben ölelte fel az erdélyi és általában a magyar, a nyugat- és kelet-európai, valamint a román történelmi, társadalom- és természettudományi szakirodalom klasszikusnak mondható műveit. Mindenekelőtt az erdélyi magyar művelődéstörténeti irodalom népszerűsítésében vállalt meghatározó szerepet, ennek során jelentette meg Bethlen Miklós

---

önéletrírásának néhány korjellemző fejezetét, Bölöni Farkas Sándor naplóját, Deák Farkas feljegyzéseit, II. Rákóczi Ferenc *Vallomásainak* válogatását, az *Erdélyi jobbágyok panaszlevelei a XVIII-XIX. századból* című kiadványt, Bolyai Farkas és János, valamint Teleki Sámuel levelezését, Wesselényi Miklós *Balítéletekről* című (akkor jóformán beszerezhetetlen) művét, Ormós Zsigmond *Szabadelvű Levelek* című munkáját vagy a Teleki Blanka és köre tevékenységét bemutató dokumentációt (hosszasan lehetne sorolni tovább).

A Kriterion könyvkiadó nagyszabású vállalkozásának egyetemes magyar művelődéstörténeti jelentősége volt (és maradt), Csorba Csaba három évtizede (tehát még a könyvsorozat életének első időszakában) a következőkben foglalta össze a kiadványok jelentőségét: „A Téka voltaképpen egy apró mozaikokból álló monumentális — eddig mintegy ezer ív terjedelmű — szöveggyűjtemény, melynek minden egyes kötetéhez rövid értékelő tanulmány és jegyzetapparátus (esetleg kislexikon) járul. Az eddig megjelent műveknek csaknem a fele olyan szövegeket tartalmaz, amelyek korábban könyvben kiadatlanok voltak, illetve csak kéziratban voltak ismeretesek. Ez a tény jelentősen növeli a sorozat tudományos jelentőségét is.” Majd ezt a magas minősítést a következőkkel egészítette ki: „A Téka-sorozat a romániai magyar szellemi élet fejlettségének egyik látványos bizonyítéka. Ilyen színés, széles skálájú sorozatot viszonylag rövid idő alatt más környező országok magyar tudományossága — objektív okok miatt — képtelen lett volna útjára bocsátani. A Téka eddigi száz kötetének munkáiban több mint félszáz romániai kutató (történész, irodalmár, nyelvész, műfordító stb.) munkája fekszik.”³³

A kiadó másik igen nagy művelődéstörténeti értéket jelentő vállalkozása az ún. „Fehér-könyvek” megjelentetése volt (a kötetek borítójának színéről kapta nevét). A sorozat kötetei a régi erdélyi írástudók alkotásait keltették új életre, nem egyszer számottevő kutatómunkával, tanulmány jellegű eligazító előszavak kíséretében. A sorozatban valamivel több mint tizenöt kötet látott napvilágot, közöttük Bölöni Farkas Sándor, Wass Pál, Borsos Tamás, Rettégi György, Koós Ferenc, Teleki Sándor, Fogarasi Sámuel, Misztótfalusi Kis Miklós, II. Rákóczi Ferenc önéletrajzi írásai, útjegyzetei és levelei, Köteles Sámuel, Kovásznai Sándor, Pápai Páriz Ferenc filozófiai írásai, Apáczai Csere János *Magyar enciklopédiája*, Melius Juhász Péter *Herbárium*a, Varga Katalin perének okmánytára és a székely falutörvények kiadása, a bevezető tanulmányokat Benkő Samu, Beke György, Csetri Elek, Hajós József, Imreh István, Jakó Zsigmond, Juhász István, Kiss András, Kocziány László, Nagy Géza, Szabó Attila és Szigeti József készítették. A Korunk szerkesztősége 1975-ben ankéton mérte fel a művelődéstörténeti sorozat eredményeit, ennek bevezetőjében Egyed Ákos foglalta össze a sorozat jelentőségét: „A könyvsorozat révén a Kriterion művelődéstörténeti örökségünk javát szándékszik eljuttatni a kutatókhoz és a szélesebb olvasóközönséghez. A sorozat egyik célja tudományos; a dokumentálódás egyre növekvő igényének magas szintű kielégítéséhez szeretne hozzájárulni. Ezért kap hangsúlyozottan nagy szerepet az egyes köteteket gondozó szakkutató. A korszerű dokumentáló-

dás igényének ugyanis csak jól megválasztott és alapos jegyzetapparátussal ellátott kötetek tudnak megfelelni. A másik cél nevelői, amennyiben a fehér sorozat a reális történeti, irodalmi, nemzetiségi önismeret és a honismeret szolgálatára, szellemi életünk körforgásának gazdagítására vállalkozik. A múlt tapasztalataira, melyeket éppen az emlékiratok, naplók, levelezések közvetítenek, minden nemzedéknek szüksége van — ezt nem szükséges külön bizonygatni. A vallomásos műfajok, persze, szubjektív természetűek, s mivel azokat a legtöbb érdeklődő nem a történeti forráskiadványokkal és szakirodalommal párhuzamosan, hanem azoktól függetlenül olvassa, természetes, hogy történelmi ismereteit és látásmódját nagyon befolyásolják. Nos, ezzel a »fehér könyvek« gondozói tisztában vannak, s arra törekednek, hogy bevezető tanulmányaikban a kort és az embert több oldalról megvilágítva mutassák be.”³⁴

Ugyancsak a történelmi ismeretek bővítését és megalapozását szolgálta a Politikai Könyvkiadó gondozásában közre adott Testamentum című könyvsorozat, ez a magyar—román együttélés hagyományainak feltárására és bemutatására törekedett. Szerkesztésében Bányai László, Bitay Ödön, Demény Lajos, Jordáky Lajos, Kovács József és Kocziány László vállalt szerepet. Ebben a keretben kerültek az olvasó elé a magyar—román együttműködés 19. századi „apostolának”: Mocsáry Lajosnak az írásai (a kitűnő budapesti történész: Kemény G. Gábor gondozásában), majd azoknak a tárgyalásoknak a válogatott anyaga, amelyeket az 1849-es magyar emigráció néhány vezető egyénisége, így Teleki László és Klapka György folytatott a havasalföldi román politikusokkal, Al. Ioan Cuzával és Mihail Kogălniceanuval. További kötetek is jelentek meg, illetve további tervek is születtek, kár, hogy az ígéretes vállalkozás végül is félbemaradt.

A Kriterion kiadó ígéretes (és sajnos korán megszüntetett) kezdeményezése volt a *Művelődéstörténeti tanulmányok* című sorozat, ennek mindössze két kötete látott napvilágot. Az első, Csetri Elek, Jakó Zsigmond és Tonk Sándor szerkesztésében 1979-ben megjelent kötet ismert erdélyi történészek írásait adta közre a történelem régebbi évszázadainak kulturális folyamatairól és jelenségeiről, így a többi között Ferenczi Géza és Ferenczi István írását a magyar rovásírás emlékeiről, Sipos Gáborét a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi működéséről, Nagy Jenőét a magyar—szász nyelvi érintkezésekről, Sebestyén Kálmánét a kalotaszegi népoktatás múltjáról, Csetri Elekét az erdélyi Mezőgazdasági Egyesületről. Az 1980-ban az olvasó elé került második gyűjtemény hasonló célokat követett, megemlíteném Benkő Andrásnak a Bethlen Kollégium ének- és zeneoktatásáról, György Lajosnak a kolozsvári régi Lyceum-könyvtár múltjáról, Lakó Elemérnek a kolozsvári unitárius kollégium könyvtáráról, a budapesti Kilián Istvánnak a 18. századi kézdivásárhelyi magyar színjátszásról készült tanulmányait.

A több kötetre tervezett sorozat bevezetőjében Jakó Zsigmond az erdélyi magyar történetkutatás nagy hagyományaira emlékeztetett, majd a következőket jelentette ki: „Felfogásunk szerint nekünk tudatosan nemzetiségtörténetet kell művelnünk. Ez a nemzetiségtörténet azonban teljes egészében felöleli az erdélyi

magyarság múltját, beleértve a tartományra annyira jellemző hármass együttlésből fakadó kapcsolatokat és kölcsönhatásokat is. Minthogy a nemzetiségi sajtóságok legszembetűnőbben a művelődés területén nyilvánultak meg, a magyar nemzetiségtörténetnek szintén fontos része, valóságos gerince a művelődéstörténet, de semmiképpen sem azonosítható csupán azzal. Hasonlóan jellemző és fontos sajátosságokat felmutató, egyenesen nélkülözhetetlen fejezete a nemzetiségtörténetnek a társadalom vagy az intézmények története. Magát a művelődéstörténetet szintén a lehető legtágabban kívánjuk értelmezni, úgy, hogy a szellemi művelődésen, életformán, életszemléleten kívül beleférjen a magyarság teljes anyagi kultúrája, kezdve a gazdálkodástól a településen, építkezésein, lakáson, ruházaton, étkezésein, egészségügyön át a mindennapi lét és munka tárgyi hagyatékaig.”³⁵ Az igen értékes kötetsorozat továbbvitelére, sajnos, nem volt lehetőség, a *Változó valóság* című szociológiai vállalkozásnak is mindössze két kötete jelenhetett meg, egyedül a *Népismereti dolgozatok* (a megfelelő fejezetben később bemutatandó) kötetsorozata ért meg tartósabb életet.

Jegyzetek

18. Vadon nőtt gyöngyvirág. Emlékezés. Kányádi Sándor bevezetésével. Bukarest, 1970. 7-8. sz. 15.
19. Három magyar könyv Romániából. Irodalmi Újság 1971.
20. Farkaslaka 1922–1970. Korunk 1971. 1102-1105.
21. Önéletírása. Sajtó alá rendezte V. Windisch Éva. Budapest, 1955. 31.
22. In: Válogatott írásai. Budapest, 1959. 28-47.
23. Kolozsvári Grandpierre Emil: Küzdelem az epikával. In: Legendák nyomában. Budapest, 1959. 209-228.
24. A mirigy esztendeje. Bukarest, 1969. 70.
25. Személyes ügy. Bukarest, 1975. 5.
26. Apályban. Napló. Ezerkilencszáznyolcvannyolc. Csíkszereda, 2004. 246-247.
27. V. ö. még: A Kriterion műhelyében. Beszélgetések Domokos Gézával a Kriterion Könyvkiadóról. Budapest, 1988.
28. Korunk Évkönyv 1973. Kolozsvár, 1973. 5-6.
29. Köszöntjük az olvasót. Utunk Évkönyv 68. Kolozsvár, 1968. 32.
30. Utunk Évkönyv 87. Kolozsvár 1986. 249-256.
31. Utunk Évkönyv 89-90. Kolozsvár, 1990. 33-37.
32. A Hét Évkönyve 1978. Bukarest, 1978. 11-22.
33. A Téka száz kötete. Valóság 1980. 5. sz. 101-104.
34. A művelődéstörténet forrásai. Ankét a Kriterion „fehér sorozat”-áról. Korunk 1975. 8. sz. 620-622.
35. Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1979. 6.

Murádin László

Szépen magyarul

Aki szépen beszél magyarul, az tiszteletben tartja a magyar nyelv nyelvtani, szerkezeti szabályait, a hangképzést, hangsúly és hanglejtés sajátosságait, szókincse és stíusa a beszédhelyzetnek megfelelő. Arra törekszik, hogy nyelvhasználata az irodalmi nyelv képviselte nyelvi eszményt minél inkább megközelítse. Nem kell bizonygatnom, hogy az egységes nemzeti nyelv, ennek beszélt és írott változata, a köz- és irodalmi nyelv képviseli azt a nyelvi eszményt, amelyet a nyelvközösség tagjai saját nyelvgyakorlatukban követendő mintának tartanak. Szabályainak összessége alkotja a nyelvi normát. Ez a viszonylag egységes nyelvrendszer önmagában ha nem is teljesen zárt, de mégis körülhatárolható és régtől fogva szerves egységet alkotó nyelvtípus lett a magasabb igényű nyelvi törekvések céljává és eszközévé.

1.

A nyelvművelés célja éppen az, hogy a nyelvi közösség tagjait ennek az egységes, nyelvi eszményként számon tartott nyelvváltozatnak, az irodalmi nyelv szabályainak elsajátítására, helyes használatára buzdítsa. A nyelvművelés tehát nemcsak nyelvvédelem, elsősorban nem a nyelvi hibák, vétségek kimutatása, tiltó szabályok felállítására, hanem az anyanyelvi műveltség emelése, az anyanyelvi öntudat ébrentartása. A hangsúly az anyanyelv szellemének az elsajátításán van. A nyelvileg művelt ember nem csupán így vagy úgy, jól-rosszul megérteti magát, hanem a nyelvet, gondolatokat, érzéseket, hangulatokat híven tolmácsoló hangszernek tekinti.

Nemcsak a nyelvtudomány gondja ez, hanem az irodalomé is. Ez a gond irodalmi programokban többször is megfogalmazódott: a nyelv — kivált az irodalmi nyelv — nem pusztán hírközlő eszköz, hanem valamely történetileg kialakult etnikai közösség sajátos szellemiségének kifejlődése, lelki alkatának örök tükré; ezért a nemzeti nyelv fejlesztése, féltő ápolása és szenvedélyes pallérozása a legszebb írói feladat.

Mint ismeretes, nemzetiségi körülményeink között a magyar nyelvhasználat két szinten aktív: a legalsón, a családi nyelvhasználat szintjén, és a legfelsőn, az irodalom, a közírás, a rádió és a televízió adásainak szintjén. Ami közben van, az — több-kevesebb kivételt nem számítva — nem magyar nyelven folyik. Ezért a

---
